

İKİNCİ CİHAN SAVAŞINDA BOĞAZLAR MESELESİ

Yazan: Doçent *Rıfık Salim BURÇAK*

XIX ve XX nci yüz yıllar Avrupasını, yakın doğu meseleleri içinde en fazla meşgul etmiş olan boğazlar meselesi İkinci Cihan Savaşında da dünya halk efkârını vakit vakit şiddetle ilgilendiren dikenli ihtilâflardan biri halinde ortaya çıkmıştır. Son iki asırda Avrupayı sarsan hemen her büyük hâdiseden sonrâ müzakerce masasına getirilmiş olan yakın doğunun bu klâsik mevzuu bugün dahi bütün aktüalitesini muhafaza etmekte, dünya barış ve huzurunun kurulamamasında büyük nispette tesirleri gözükmekte, ayrıca, yirmi yıldan beri sürüp gelen Türk-Rus dostluğunun yeniden gözden geçirilmesi meselesiyle de pek yakından alâkalı bulunmaktadır. Bu itibarla günümüzün bu önemli meselesinin son Cihan Savaşında ne şekilde ortaya çıkarak ne gibi safhalardan geçtiğini ve bugünkü durumun hangi noktada bulunduğunu incelemekte fayda vardır.

Meselenin mahiyetini iyice anlatabilmek için, İkinci Cihan Harbinde bu meselenin hasseten ne suretle ortaya çıkmış olduğu noktasında ısrarla durmak faydalı olacaktır. Zira boğazlar meselesi, Rus notalarında ileri sürülen noktaî nazarda görüldüğü üzere, harbin ikinci yılında yani 1941 de değil ve fakat harbin ilk ayları zarfında bahis mevzuu olmağa başlamıştır. Rusya'da, boğazlar statüsünü değiştirmek yolundaki arzusunu, boğazlardan geçirildiği iddia edilen Alman harb gemilerinin geçişinden çok evvel, daha 1939 yılında ortaya atmıştır. Bunun için, Türkiyenin 1941 den itibaren boğazlar statüsünü ihlâl ettiğini öne sürüp Montrö hükümlerini bu sebeple tadil lüzumunu müdafaa eden Rus notalarının İkinci Cihan Savaşının realitelerine uygunluğu derecesi de kendiliğinden açıklanacaktır.

Boğazlar meselesini tek başına değil ve fakat, Türk-Rus münasebetlerinin grift istihaleleriyle sıkı sıkıya ilgili olduğundan, bu münasebetlerin İkinci Cihan Harbinde geçirdiği umumi seyri içinde izah etmeğe çalışacağız.

* * *

1 — Harbin başlarında boğazlar.

İkinci Cihan Savaşının zuhurunda, hiç şüphe yok ki, Almanyanın büyük bir mesuliyet hissesi vardı. Birinci Cihan Harbinden yenilmiş olarak ayrılan bu devlet, 1933 te Nazi partisinin iktidar mevkiine gelmesinden sonra

dış politikada daima istatüko aleyhtarı o'makla kalmamış, beynelmilel taahhütleri de hiçe sayan bir şiddet siyaseti takibetmişti. Cermen ırkının üstünlük ve hâkimiyetini dünyaya kabul ettirmek amacıyla Üçüncü Rayh, dış politikada pek mütehavvil nazariyeler peşinden yürüyordu. İlkın, Versay antlaşmasının hükümlerinden sıyrılmak için sadece «müsavi muamele» formülünü ortaya atmışken, bu gayeye erişir erişmez bu sefer «ırk nazariyesi»ni öne sürüyordu. Cihan efkârını bir müddet de bu perde arkasında oyaladıktan ve Avrupa karasında bir sürü emrivakiler yaptıktan, arazi kazançları elde ettikten sonra artık ırk nazariyesi de tutunulmaz ve müdafaa edilemez derecede eskince bu defa da «hayat sahası» gibi hudut ve şumulü hiç de belirli olmayan ve hakikatte sonsuz bir fütuhât hırsını maskeleyen nazariyeleri gerçekleştirme yoluna girmişti.

Almanyanın beyenelmilel taahhütleri hiçe sayan ve mevcut nizâmı beyenmeyen bu siyasetinde İtalya ona yardımcı idi. Bu suretle Berlin-Roma mihverî bir şiddet politikası tatbik ederek Avrupayı yıllarca büyük bir korku içinde yaşattı. 1936 dan 1939 yılının baharına kadar geçen zaman içinde Avusturya, Çekoslovakya, Habesistan ve Arnavutluk gibi devletler haritadan silinmişti.

Barış sever ve istatüko taraftarı olan batı devletleri 1939 baharında, Çek darbesinden sonra, mihver taarruzuna karşı mukabil bir cephe kurmak lüzumunu duymuş ve harekete geçmişlerdi. Mihverin taarruzunu önlemek, ancak genel bir barış çemberinin kurulmasıyla mümkün olacaktı. Bu maksatla İngiltere 1939 nisanından itibaren, mihver politikasından endişeye düşmüş olan devletleri kendisiyle işbirliğine davet etti. Bir taraftan. Fransa ile birlikte Romanya ve Yunanistana bir taarruza karşı tek taraflı garantiler verirken diğer taraftan Rusya ve Türkiye ile müzakerelere girdi.

Avrupa ufuklarının karardığını, yeni bir harb kasırgasının yaklaşmakta olduğunu gören Türkiye kararını tereddüde düşmeden verdi. Yirmi yıldan beri takibettiği barış sever siyasetinin tabii bir neticesi olarak barışı kurtarmaya çalışan devletlerin yanında yer aldı. Türkiye sadece genel olarak dünya barışını kurtarmak için değil, aynı zamanda taarruzun kendi hudutlarına yaklaşmakta olduğunu gördüğü için kaderini batı devletlerine bağlıyordu. Zira mihverin bir kolu olan İtalya 1939 yılının 7 Nisanında Arnavutluğu işgal etmişti. Türkiye Arnavutluğun Faşist İtalya'ya bir sıçrama tahtası hizmetini göreceğini biliyor ve bundan derin bir endişe duyuyordu. Bunun için Türkiye, İtalyanın Arnavutluğu işgalinin hemen akabinde, 12 Mayıs'ta, müşterek deklârasyonla politikasının ana istikametini çizmiş ve ileride akdedilecek olan bir ittifak antlaşmasıyla batı devletlerinin yanına geçeceğini daha şimdiden ilân etmişti. Türkiye, buna benzer diğer bir deklâ-

stasyonu da Fransa ile yaptı. Artık yaklaşmakta olan harb müvacehesinde Türkiyenin mevkiî vuzuhla belirmiş ve İngilterenin kurmağa çalıştığı barış çemberinin güney-doğu halkası tamamlanmıştı.

Fakat mihver etrafındaki barış çemberinin müessiriyeti buna Rusyanın da katılmasını zarurî kılıyordu. Rusya da barış sever batı politikasına iltihak edecek olursa batıda Fransa ve İngiltere, Doğuda Polonya ve Rusya, Güney Doğuda Romanya, Yunanistan ve Türkiyeden mürekkep ciddî ve müessir bir mukavemet zinciri kurulacaktı. Bu kuvvetli barış blokunun, mihverin dünya sulhünü bozmak yolundaki kararını sarsması ve böylece cihanın yeni bir badireye sürüklenmesini önleyeceği ümit olunuyordu.

Rusyanın böyle bir barış blokuna katılmakta bir menfaati varmıydı? Sovyet Rusyanın yirmi yıldanberi güttüğü barış sever siyaset dünya sulhünün kurtarılabilceğine inananları ümide düşürmüyor değildi. Filhakika uzak doğuda Japon ve Avrupada Alman tehlikeleri arasında kalmış olan Rusya 1933 ten beri dünya sulhünü kurtarmağa çalışan devletlerin başında geliyordu. Sovyet Rusya, inziva siyasetini terk ederek Almanyanın şarka doğru yürümesini önlemek için batı ile bir iş birliği siyasetine taraftar gözüküyordu.

Nitekim Stalin batının teklifini iyi karşılamiş, 1939 Nisanında İngiltere ve Fransa ile Moskovada müzakerelere girişmişti. Fakat bu müzakereler uzadıkça uzuyor, endişeli nazarlarını Moskovaya çevirmiş olan dünya halk efkârı görüşmelerin sonunu sabırsızlık içinde bekliyordu. Fakat Moskovadan barışın artık kurtarılmış olduğu müjdesini bekleyenler, bütün Rusyalar hâkinünün Kremlinde kendilerine nasıl bir acı sürpiriz hazırladığını bilemiyorlardı. Stalin Alman dostluğunu İngiliz - Fransız ittifakına tercih etmiş, Molotofla Ribentrop 23 Ağustos gecesi Rus - Alman dostluk va ademi tecavüz paktını imzalamışlardı.

Rusyayı Alman dostluğunu aramağa sevkemiş olan sebepler üzerinde durmaksızın şu katiyetle söylenebilir ki, bu vesika İkinci Cihan Harbinin zuhurunda birinci dereceden âmil oluyordu. Nasıl ki Rus tarafsızlığını elde eden Hitler bundan 8 gün sonsa Polonyaya saldırarak harbi açtı.

Harbin zuhuruyla beraber Rusya mutaarrız bir dış politika takibederek bozulmuş olan dünya müvazenesinin hazırladığı fırsatı sonuna kadar istismare başladı. Doğu Polonyayı işgal ettikten sonra Estonya, Letonya ve Litvanya gibi küçük Baltık devletlerinin arazileri üzerinde üsler kurdu. Finlândiya bu kabîl Rus taleplerini reddedince Kızıldordu Fin arazisine saldırdı.

Rusya Baltık devletlerini hükmü altına aldığı bir sırada Türkiyeden de taleplerde bulundu. Dış İşleri Bakanı Saracoğlu 1939 Eylülünde Rus devlet adamlarıyla müzakerelere girişti. Karşılıklı bir yardım Paktının imzalanması

maksadiyle açılmış olan bu müzakereler üç hafta sürdükten sonra bir neticeye varamadı.

İşte İkinci Cihan Harbinde Boğazlar meselesi ilk defa olarak bu müzakereler sırasında ortaya atılmıştır. Saracoğlu, daha evvelden hazırlanmış olan esaslar dahilinde bir pakt imzalamaya gitmişken Moskova yepyeni şartlar öne sürmüş ve bu sebeple de Türk - Rus paktının imzalanmasını akim bırakmıştır.

Rusların boğazlar üzerinde ileri sürdükleri istekler nelerdi? Bu nokta yakın zamana kadar sarahatla bilinmiyordu. Sadece Moskova müzakerelerini suya düşüren sebeplerden birinin de boğazlar üzerindeki Rus talepleri olduğu malûmdur. Başbakan Refik Saydam 17 Aralık 1939 da Cumhuriyet Halk Partisinin meclis gurupunda söylediği nutukta: Boğazlar üzerinde Türkiyenin beynelmîlîl umumi taahhüdlerinden başka hükümlerden tevakkî etmeği esas ittihaz eden siyasetine Sovyet metalibi uygun görülmediği cihetle... " diyerek ancak pek genel ve müphem bir ifade ile bu meseleye dokunmuştu. Gerçi Molotof 31/Ekim/1939 da Sovyet yüksek konseyinin içtimainda söylediği nutukta Rus taleplerinin nelerden ibaret olduğunu biraz daha açıklamış ve Sovyet teklifinin Karadeniz'e sahildar olmıyan devletlerin harb gemilerine boğazların kapalı bulundurulmasını hedef tuttuğunu belli etmiş ise de mevzua daha fazla sarahat vermemiştir.

Boğazlar üzerinde Türkiyenin ikinci notası yayınladığı güne yani 18 Ekim/1946 ya kadar Rus taleplerinin hakikî mahiyeti yine de müphem ve meşkûk kalmıştı. Ancak ikinci Türk notasının neşrinden sonradır ki Rusların 1939 da Saracoğlundan neler istemiş olduklarını sarahatla öğrenmiş bulunuyoruz. Notada: "Türkiye Hükümeti ilk defa olarak 1939 yılında Saracoğlu Molotof görüşmeleri sırasında ortaya atılan boğazların Türkiye ve Sovyet Hükümetleri tarafından müşterek savunması meselesinin sonradan Moskovada Türk temsilcisi ile bir görüşmede keza Sovyetler birliği Hükümetince daha ağır bir şekilde ele alınmış olduğunu bilhassa hatırlatmak ister" denilmektedir.

Şu hale nazaran Rusya, Saracoğlu - Molotof görüşmeleri sırasında boğazların Türkiye ve Rusya tarafından müşterek müdafaasını istemiş ve Moskova müzakereleri kesildikten sonra da bu konuya avdet etmiş, hem bu defa daha da ağır şartlar öne sürmüştür. Notamız «daha ağır bir şekilde ele alınmış olduğunu» söylediği talebin mahiyetini açıklamadığından bu hususta tahminî bir söz söylemekten çekiniyoruz.

Görüldüğü ki Sovyet Rusya 1939 harbinin zuhurunu fırsat bilerek boğazların müşterek müdafaası meselesini daha harbin ilk ayı zarfında ortaya atmıştır.

Bu görüş yenidir. Rusya bu tarihe kadar boğazlar meselesini şu iki za-

viyeden incelemişti: a — İstanbul ve Çanakkale boğazlarını Rus ülkesine ilhak etmek. b — Buna muvaffak olamazsa, daha doğrusu muvaffak olamayınca bu defa boğazlardan geçen yabancı devletlerin harb gemilerinin Karadenize girmelerini men ve kendi gemilerinin de Akdenize serbestçe çıkmasını mümkün kılan bir rejimin kurulmasını temine çalışmak. Boğazlar meselesi deyincede daha ziyade harb gemilerinin buralardan geçişi meselesi akla geliyordu. Nitekim 1809 da İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Çanakkale muahedesi ile Babıâli, eskiden olduğu gibi, boğazları her devletin harb gemilerine kapalı tutmak taahhüdü altına girmişti. 1833 te Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan Hünkâr İskeleyi muahedesine göre boğazlar başka devletlerin harb gemilerine kapatılacak ve Rusya'nınkilere açık bulundurulacaktı. Bunu takiben 1841 de Londra'da imzalanan boğazlar mukavelenamesi boğazların harb ve barış zamanında her devletin gemilerine kapalı bulundurulacağı esasını koyuyordu. 1871 Londra mukavelenamesi ise Osmanlı Sultanına bazı hallerde yabancı devlet gemilerini boğazlardan geçirmek salâhiyetini veriyordu. 1878 Berlin kongresinde Rusya ile İngiltere arasında boğazlar üzerinde yapılan tartışma yine buralardan geçiş meselesiyle ilgili idi. 1908 de Buhlau görüşmesinde Rusya boğazların Rus gemilerine açtırılması hususunda Avusturya'dan yardım istemiş, Trablusgarb harbi içinde İstanbul Elçisi Çarıkof vasıtasıyla boğazları kendi harp gemilerine açtırmağa teşebbüs etmişti. 1915 te Rusya, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının, harpten sonra, kendisine verilmesini müttefiklerine kabul ettirmişti. 1920 de Sev'r'de boğazlar meselesi yine geçiş bakımından ele alınmış ve her devletin harpte ve sulhte gemilerine açık bulundurulacağı tesbit edilmişti. 1923 te Lozanda da boğazlar geçiş bakımından bahismevzuu olmuştu. Nihayet son durumu tesbit eden Montrö'de de bu eski mesele yine eski şeklinde müतालâ edilmiş ve geçiş şartları üzerinde görüşülmüş idi.

Hulâsa XIX ve XX nci yüzyılları dolduran boğazlar ihtilâfı daha ziyade bu geçiş meselesi etrafında cereyan etmişti. Boğazların Rusya ve Türkiye tarafından müşterek bir surette müdafaa edilmesi tezi ilk defa olarak 1939 da ortaya çıkıyordu. Rusya, 1939 da dünya muvazenesinin temelinden sarsıldığını görüyor ve bu itibarla boğazlar üzerinde ileri süreceği taleplerine bir ölüm - dirim harbine girmiş olan büyük devletlerin asla muhalefet edemeyeceklerini ümit ediyordu. 1870 de Fransız - Alman harbinin zuhuriyle Avrupa muvazenesinin bozulmasından istifade eden Rusya Paris muahedesinin Karadenizin gayri askeriliği hakkındaki hükümlerini nasıl tek taraflı bozmuş ise; Montrö hükümlerini değiştirmek suretiyle Avrupayı bu sefer de yeni bir emrivaki karşısında bırakmak istiyordu.

Fakat Türkiye, Rus tekliflerini reddetmiş, müşterek müdafaaaya yanaşma-

mıştı. İşte bu andan itibaren yirmi yıllık Türk-Rus dostluğu büyük bir sarıntıya uğrayordu. Rus taleplerini kabul etmeyen Türkiye, bu büyük komşu-
siyle bir anlaşmanın yapılamayacağını görünce bu defa İngiltere ve Fransa
ile, esasları daha evvelden hazırlanmış olan, Ankara ittifakını, imzaladı.
İngiliz-Fransız-Türk ittifakı, Moskovadaki Türk-Rus müzakereleri kesil-
dikten iki gün sonra imzalanıyordu.

::

II — Rus-Alman harbinin başlarında boğazlar.

Batının ittifakına giren Türkiye ile batı blokunun işbirliğini reddetmiş
olan Sovyet Rusya'nın genel politikaları arasında artık doldurulması imkân-
sız bir boşluk husule gelmiş, Rusya Alman dostluğunun peşinden yürürken
Türkiye Mihverine karşı bir cephe almıştı. Sovyet Rusya, Türkiyenin İngiltere
ve Fransa ile ittifak yapmasını tenkidediyordu. Türk-Rus münasebetleri ger-
gin bir safhaya girmiş, geleneksel Türk-Rus dostluğu şimdi yerini karşılık-
lı bir itimatsızlığa terk etmişti. Türkiye doğu hudutlarına endişeli bir na-
zarla bakıyor, Rus siyasetinin ne türlü inkişaflar göstereceğini merak için-
de gözetliyordu.

Bu durum 1941 yılının başlarına, Almanyanın Balkanlara döndüğü ta-
rihe kadar devam etti. Almanya Kuzey ve Batı cephelerini tasfiye ettikten,
Fransayı yıktıktan sonra İngiltereyi sulha icbar edemeyeceğini görünce artık
uzamak istidadını gösteren harbi Rusya üzerinde kazanacağı büyük bir başarı
ile zafere ulaştırmak istiyordu. Zaten 23/Ağustos/1939 Rus-Alman anlaş-
ması nihayet bir zaman kazanmak maksadıyla yapılmıştı.

Alman kuvvetleri 1941 bideyetinden itibaren Balkanlara sarkmağa, Ro-
mania ve Bulgaristana girmeye başladı. Rusya Balkanların Almanya tara-
findan işgalini endişe ile karşıladı. Kara muharebelerini tasfiyeye muvaffak
olan Rayh orduları şimdi bütün güçleriyle Rusya üzerine yürüyebileceklerdi.
Rusya bu korku içinde askerî ve siyasi hazırlıklara koyuldu. Bu cümleden olmak
üzere şimdiye kadar başının üstünde Demoklesin kılıcı gibi asılı durduğu Türki-
ye ile de münasebetlerini düzenlemek, Rus korkusundan azade kılınacak Türki-
yeyi Almanya'ya karşı harekete geçmekte serbest bırakmak, Almanya Rusya
üzerine yürüdüğü takdirde Türk tarafsızlığını elde etmek, Türkiyenin Almanya
tarafına geçmek ihtimali mevcut ise bu ihtimali de ortadan kaldırmak lâzım-
dı. Bu maksatlarla Sovyet Rusya 25 Mart 1941 de, bir taarruza uğradığı
takdirde Türkiye'ye karşı tarafsız kalacağı yolundaki eski taahhüdünü teyi-
den ilân etti.

Bu suretle 1939 ekiminde Moskovadaki Türk-Rus görüşmeleri akim
kaldıktan sonra iki devletin münasebetlerine hâkim olan gerginlik havası

dağılmağa başlıyor, yaklaşan alman tehlikesi önünde Rusya yeniden Türk dostluğunu kazanmağa çalışıyordu.

Almanya Balkanları istilâ ettikten sonra, Türkiye'ye taarruz niyetinde olmadığı anlaşıldı ve iki devlet arasında 18 haziran 1941 de Ankara'da bir ademi tecavüz paktı imzalandı.

Bu pakt ile Almanya'ya karşı Türk ve Sovyet politikaları arasında şimdi görünürde bir benzerlik husule gelmişti. Zira her ikisi de Almanya ile birer ademi tecavüz paktı imzalamışlardı. Fakat şu farkla ki, Rusya İkinci Cihan savaşının arifesinde Almanyaya tarafsızlık vad ederek harbin zuhuruna âmil olmuştu. Türkiye ise, teknil kara muharebelerini tasfiye edip bütün heybetiyle Edirne hududuna kadar gelmiş olan korkunç Alman kuvvetlerinin taarruzunu önlemek amacıyla onunla bir ademitecavüz paktı imzalamıştı.

Balkanların istilâsıyla kara Avrupasında kapanmış olan cephe şimdi 22 haziran 1941 de Rusya üzerinde açılıyordu. Hitler o gün Sovyetlere taarruza başlamıştı.

Rus - Alman harbinin zuhuru, 25 marttanberi iyileşme yoluna girmiş olan Türk - Rus münasebetlerini şimdi bir kat daha düzeltiyordu. Eilhakika Rus - Alman harbinin ikinci ayında, 13 ağustosda, Rusya İngiltere ile birlikte Türkiye'ye müşterek mealde bir nota tevdi etti: «Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükûmeti, Montrö mukavelesine sadakatini teyideder ve Boğazlar hakkında hiçbir tecavüzî niyeti ve ne de mütalebâtı bulunmadığını Türk Hükûmetine temin eyles. Sovyet Hükûmeti ve keza müttehit kiralık hükûmeti Türkiye Cumhuriyetinin toprak bütünlüğüne ihtimamla riayet etmeğe amadedirler.

«Sovyet Hükûmeti ve keza müttehit kiralık hükûmeti, Türk hükûmetinin harbe sürüklenmemek hususundaki arzusunu tamamiyle takdir etmekle beraber bir Avrupalı devlet tarafından taarruza uğradığı takdirde, her türlü muavenet ve müzaharete bulunmağa amade olabileceklerdir» deniyordu.

Açıkça görülüyorki Sovyet hükûmeti Montrö hükûmlerine sedakatini teyit ve boğazlar hakkında hiçbir tecavüzî niyeti ve ne de isteği bulunmadığını Türk hükûmetine temin ediyordu. Bu demekti ki Rusya 1939 sonbaharında Moskova'da Saracoğlu'na yaptığı tekliflerden vazgeçmişti. Boğozların müşterek müdafaasını istemek şöyle dursun bu konu üzerinde hiçbir istek ve niyeti olmadığını ilân ediyordu.

Rusya bununla da kalmıyor, Türk topraklarının bütünlüğüne ihtimamla riayet edeceğini de bildiriyordu. Acaba bu madde de, boğazlar hakkındaki maddede görüldüğü gibi, evvelce yapılmış olan muayyen bir tekliften

şimdi rücu mânasına mı geliyordu, yoksa Rusya Türkiyenin endişelerini bertaraf etmek için genel olarak böyle bir taahhüde girmek lüzumunu mu hissediyordu? Bunu kestirmeğe imkân yoktur. Bu hususta sarıh bir söz söylemek için Saracoğlu görüşmeleri sırasında veya ondan sonra Rusyanın Türkiye'den ayrıca bir toprak isteğinde bulunmuş olup olmadığını bilmek lâzımdır.

Rusya 13 Ağustos tarihli bu notasıyla Türkiye'nin harb karşısında almış olduğu durumu da tasvip ediyordu; bunun mânası açıktı: Rusya, Türk-Alman ademi tecavüz muahedelerinden ötürü Türkiye'ye güvenmemiş ve Türkiye'nin, yapılması gereken şeyi yapmış olduğunu anlatmak istiyordu.

Bundan başka Türkiye bir Avrupalı devletin taarruzuna uğrarsa Rusya yardım ve müzaheret yapacağını da söylüyordu.

Bu, İkinci Cihan Savaşında Türk - Rus münasebetlerinin geçirmiş olduğu safhaları ve genel olarak da bu münasebetlerin her zaman ne gibi hâkim unsurlara bağlı kaldığını göstermesi bakımından üzerinde dikkat ve ibretle durulacak bir vesikadır. Rusya, şimdi tasvip ettiği noktalar üzerinde ileride Türkiyeyi şiddetle tenkid ve ithama kalkışacaktır.

Görülüyor ki Rusya üzerine Alman kâbusu çöker çökmez Türk - Rus münasebetleri düzelmişti. Rusya Türk politikasında temelli bir değişiklik vuku bulması ihtimalinden endişe ediyordu. Türkiye, Rus - Alman harbi karşısında daha ilk günden ilân etmiş olduğu tarafsızlıktan ayrılmamalı idi. Artık hâdisatın garip bir tecellisi olarak bu sefer Rusya Türkiye'den çekinmeğe ve Ankara politikasının ne türlü gelişmeler kaydedeceğini endişe ile takibe başlamıştı.

Bu durum uzun müddet devam etti. Sovyet hükümeti Türk tarafsızlığından son derece memnun gözüküyordu. Hattâ Türkiye durumunun mütefiklere gerçekten faydalı olduğunu Ankaradaki Rus büyük elçisi 19/Ocak/1942 de hükümetimize tebliğ ediyordu. [1]

III — Almanyanın mağlûbiyet yoluna girmesinden sonra boğazlar.

Alman orduları doğu cephesinde mağlûbiyet yoluna girdikten sonra Türk - Rus münasebetlerinde yeni bir istihale safhası başlıyordu. Zira bu münasebetlerin son şekline hâkim olan esaslı âmîl artık tesirini icra edemez olmuş ve İkinci Cihan Savaşında Türkiye'nin takibetmiş olduğu hareket hattını şimdi yeniden tenkid zamanı gelmişti. Rusya da işte bunu yapmağa başladı. Rus basını, gittikçe artan bir şiddetle Türk siyasetini tenkide koyuldu. Türkiye'ye tevcih edilen tenkidlerin hangi yönlerden yapıldığını

[1] Cümhur Başkanı İnönü'nün 1/Kasım/1945 te Büyük Millet Meclisindeki Nutku.

Cumhur Başkanımız İsmet İnönü 1 Kasım 1945 te söylediği nutukta topluca göstermiş ve gereken cevapları da bizzat vermiştir :

a — Rus - Alman harbinin arifesinde Türkiye'nin Almanya ile yaptığı ademitecavüz paktı tenkid olunuyordu.

b — Almanlar Volgaya kadar ilerledikleri zaman bizim de kuvvetlerimizi doğu hudutlarımıza çekerek Sovyetlere sıkıntı vermiş olduğumuz söyleniyordu.

c — Ağustos 1944 te Almanya ile münasebetlerimizi kestiğimiz halde derhal harbe girmemiş olmamız ten'id ediliyordu.

d — Boğazlardan Rusya'ya gönderilecek yardım gemilerinin geçmesine Türkiye'nin mâni olduğu iddia ediliyordu.

e — Almanya ve Japonya'ya harb ilân etmiş olmamızın lâfzi bir kıymetten başka hiçbir tesiri olmadığı ileri sürülüyordu.

Görülüyor ki evvelce takdir edilmiş olan cihetler şimdi birer muaheze konusu olmuştu.

Türk - Rus münasebetlerinde başlayan bu yeni safha 19 Mart 1945 te en yüksek noktasına vardı. O gün Molotof, Moskovadaki büyük Elçimiz Selim Sarper'e bir nota tevdi ederek 17 Aralık 1945 tarihli dostluk antlaşmasını Rusyanın feshetmek arzusunda olduğunu bildirdi. Molotof mucib sebep olarak ikinci cihan harbi esnasında husule gelmiş olan derin değişikliklerden dolayı bu antlaşmanın yeni şartlara uygun olmadığını ve ciddi surette iyileştirilmeğe muhtaç bulunduğunu yazıyordu. 1925 tarihinde yapılan ve bilâhara tecdit edilmiş olan antlaşmanın müddeti 7 Kasım 1945 te biteceği cihetle Türk Rus paktı bu tarihte münfesih sayılacaktı.

Bu olay karşısında Türk devlet adamları ve basını soğukkanlılıklarını muhafaza ettiler. Gazetelerimiz, hattâ bir tefsire dahi girişmekten çekiniyor, sadece yabancı kaynaklardan iktibaslar yapmakla iktifa ediyordu.

Türk Hükümeti Sovyet notasına 4 Nisan 1945 te cevabını verdi. Bu cevap da mutedil bir dille yazılmıştı. Türkiye ile Sovyetler birliğini uzun zamandanberi birbirine bağlayan iyi komşuluk ve samimî dostluk münasebetlerini Türkiye'nin daima idâme ve tarsiin arzusunda bulunmuş olduğu zikrediliyor, Türk - Sovyet dostluğuna büyük hizmetleri olan 1925 muahedesinin değeri tebarüz ettiriliyor ve Rusyanın izhar ettiği fesh arzusunun kaydedildiği bildiriliyordu. Müddeti bitmekte olan muahede yerine iki tarafın bugünkü menfaatlerine daha uygun ve ciddi tadilatı ihtiva etmesi hususundaki Sovyet talebinin kabul edildiği ve bu maksatla yapıla-

cak teklifleri büyük bir dikkat ve hayırhahlıkla tetkike amade bulunulduğu yazılıyordu.

Bu tarihten itibaren Rusya Türkiye'ye karşı bir sınıir harbi açtı. Türk rejimini Faşistlikle itham ediyor ve yukarda söylediğimiz noktalar üzerinde ısrarla oynayordu. Bu hal aylarca devam etti. Türk basınında ilk günlerde görülen sessizlik de dağıldı; karşılıklı tartışmalarla iki devletin münasebetleri günden güne soğudu; yabancı basının yazdıklarına bakılırsa Rusya dostluk paktının yenilenmesi için, boğazlarda üs istiyor ve doğu hudutlarımızda da bir kısım toprak talebinde bulunuyordu.

Biz bu yazıda hükümetimizce yayımlanan vesikalarla muhtelif devlet adamlarının söyledikleri nutukların çerçevesi dışına çıkmak istemediğimizden Sovyet Rusya tarafından bu sırada 1 Haziran 1945 te Türkiye'ye verildiği bazı müelliflerce yazılan 3 maddelik nota üzerinde durmadan geçeceğiz. [1]

Türk - Rus münasebetleri yukarda anlatılan safhalardan geçerken Rusya boğazlar üzerindeki görüşlerini Amerika ve İngiltereye kabul ettirmeğe çalışıyordu. Bu üç devlet arasında 17 Temmuz 2 Ağustos arasında yapılan Postdam görüşmelerinde Rusya boğazlar meselesini de ortaya atmıştı. Postdam'da boğazlar meselesinin de bahismevzuu edilmiş olduğu sonradan muhtelif vesilelerle açıklanmıştır. Rusyanın Postdam'da nasıl bir görüş ortaya attığını eski İngiliz Başbakanı Çörçil'in 16 Mart 1946 da Newyork'da söylediği nutuktan öğreniyoruz: «Boğazlar hakkındaki Montrö anlaşmasının tekrar gözden geçirilmesine İngilterenin taraftar bulunduğunu müttfikimiz Rusya'ya daima söyledim. Postdam'da Amerikalılar ve İngilizler harb veya sulh zamanında boğazlarda ticaret ve harb gemileri için tam bir serbesti bahsinde Rusya'ya tam bir garanti vermişlerdir. Türkiye böyle bir garantiye memnuniyetle iştirak ederdi. Bize bunun kâfi olmadığını ve Rusyanın boğazlar içinde İstanbul'la hâkim bir kaleye sahip olması icap ettiğini söylediler.» diyordu.

Postdam'da boğazlar meselesi tabiatıyla kati bir hel suretine bağlanamamış, yalnız her üç devlet bu mesele hakkındaki görüşlerini Türkiye'ye bildirmeğe karar vermişlerdi. Montrö rejimini değiştirmek lüzumu üzerinde de mutabık kalmışlardı.

Postdam konferansını mütaakıp boğazlar rejiminde yapılması gereken tadilât üzerinde görüşünü Türkiye'ye ilk evvel bildiren devlet Amerika Birleşik Devletleri oldu. 2 kasım 1945 te verdiği notada Amerikan görüşü şu şekilde tesbit edilmişti:

[1] L'évolution du monde. Chonologie 1945. Roger Céré - Henry Peyret. P. 502.

a — Boğazlar her zaman ve bütün milletlerin ticaret gemilerin açık bulundurulmalıdır.

b — Karadenize sahildar bütün devletlerin harb gemilerine boğazlardan transit olarak geçmek hakkı verilmelidir.

c — Karadenizde sahili olmıyan devletlerin harb gemilerine boğazlardan geçmek hakkı konulmayacaktır. Ancak, sulh zamanına ait olmak üzere yapılacak anlaşmalara göre ve Karadeniz sahildarı devletlerin muvafakatiyle mahdut tonulâtodaki harb gemileri bundan müstesnadır.

d — Yeni mukavele, Japonyanın çıkarılması ve «Milletler Cemiyeti» yerine «Birleşmiş Milletler» ibaresinin konulması gibi değişiklikleri ihtiva edecektir.

Amerika Birleşik Devletlerini mütaakıp 21 kasım 1945 te İngiltere'de bir muhtıra ile boğazlar rejiminin gözden geçirilmesine kendisinin de taraf-tar olduğunu Türkiye'ye bildirmiş ve fakat İngiliz görüşünün neler olduğu sarahatla açıklanmamıştır. İngilterenin bu meseledeki görüşü bilâhara mesul devlet adamlarının müteaddit nutuklarında belirtilmiştir. Bu noktaya aşağıda tekrar geleceğiz.

Rusya'ya gelince; bu devlet boğazlar üzerindeki görüşünü Postdam konferasından bir yıl sonra Türkiye'ye bildirmiş ve bu müddet içinde Türk-Rus münasebetleri bir kriz devresinden geçmiştir. 1945 martından sonra Rusyanın Türkiye'ye karşı açtığı sinir harbi bütün şiddetiyle devam etmiş ve Türk halk efkârını fazlasiyle incitmişti. Bu hava içinde İstanbul'da solcu cereyanların propagandasını yayan birkaç gazete ve kitap evine karşı Üniversite talebesi arasında bir aksülamel gözüktü. 4 aralık 1945 te binlerce talebenin tertip ettiği bir mitingte Tan, Yeni Dünya ve Lâtürki gazetelerinin idarehaneleriyle Berrak Kitabevi basılmış ve buralarda bazı mertebe tahribat yapılmıştı.

Bu olay Türk-Rus münasebetlerini bir kat daha bulandırdı. Nümayişten 4 gün sonra 8 aralık 1945 te Rus Büyük Elçisi Vinoğradof Dışişleri Bakanlığına bir nota verdi: Nümayişte Sovyetler Birliği aleyhine defaatle hasmane sözler haykırılmış, Sovyet neşriyatının satıldığı iki kitapevi tahrip ve kitaplar imha edilmiştir. Bu hal nümayişe Sovyetler Birliği aleyhine hasmane bir mahiyet vermektedir. Nümayiş Türk polisinin himayesi altında yapılmıştır. «Sovyet Hükûmeti Sovyetler Birliğine karşı bu kabîl kışkırtıcı hareketlere ehemmiyet vermemezlik edemez ve sözü geçen hareketlerin mesuliyetinin Türk hükûmetine raci olduğunu beyan eder» deniyordu.

Türk hükûmeti Ruüya'ya verdiği cevapta İstanbul nümayişinin tamamen dahilî mahiyette bir hareket olduğunu, ne gaye itibariyle ve ne de fiiliyatta

Sovyetler Birliğine muarız bir mahiyet atfetmenin tamamen yanlış olacağını Türk Hükümetinin de herhangi bir mesuliyeti olamayacağını bildirdi.

Türkiye üzerinde Rus baskısının artması Türk millî birliğini kuvvetlendiriyor ve en küçük bir gevşeme alâmeti gözüküyordu. 20/Aralık/1945 te İstanbul Milletvekili General Kâzım Karabekir Büyük Millet Meclisinde «Yabancı basın ve ajanslarından aldığımız malûmat doğru ise şimal komşumuzun bizden bazı istekleri varmış. Bütün dünya bilmelidir ki, boğazlar Türk milletinin boğazı ve Kars yaylası da belkemiğidir» diyor ve bu sözleriyle bütün milletin hissiyatını ifade etmiş oluyordu.

Ertesi gün, 21/Aralık/1945 te, Moskovanın belli başlı gazeteleri, Pravda, İzvestia, Kızılyıldız gibi gazeteler iki gürcü Profesörünün bir mektubunu neşrediyorlardı. Bu mektupta Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon ve Giresunun Gürcistan topraklarından olduğu iddia edilerek Gürcü Cumhuriyetine terki isteniyordu.

Şimdiye kadar yapılan neşriyatta Rus hudutları dışında yaşayan ermenilerin Kars ve Ardahan'ı Ermeni Cumhuriyetine katmak istedikleri ileri sürülmüştü. Şimdi Sovyet basını ilk defa. olarak Sovyet vatandaşlarının ağzından Türk toprakları üzerinde talepler öne sürüyordu.

Gürcü Profesörlerinin mektubu Türk efkârında derin bir aksülamel uyandırdı. Basın millî vicdanın hiddetini günlerce açıkladı. Türkiyenin bir karış toprağını terke yanaşmıyacağı sarahatle belli idi. Başbakan Saracoğlu 6 Ocak 1946 da Türk Basın Birliği Üyelerine verdiği bir demeçte Hükümetin noktai nazarını da açığa koydu: «Birinci Cihan Harbinden sonra Kars ve Ardahan illeri Türkiye'ye verilmiş değil, iade edilmiştir.» Filhakika Çarlık Rusyası 93 harbi sonunda bu araziye doğrudan doğruya almamış, Osmanlı İmparatorluğunun ödeyemeyeceği derecede konulan ağır bir harp tazminatının bir kısmı karşılığında bu topraklar Rusyaya verilmişti.

Artık Türk-Rus münasebetleri şiddetli bir gerginlik halinde günün konusu olmuştu. Bu aralık, 10/Ocak/1946 da, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun ilk toplantısı Londra'da açıldı. Türkiyeyi Dışişleri Bakanı Hasan Sakanın başkanlığında bir heyet temsil ediyordu. Türk heyetinin, Türk Rus meselesini güvenlik konseyine arzedip etmiyeceği bahismevzuu ediliyordu. Fakat Türkiye bu yola katıyen girmedii. Hasan Saka Biritanova ajansının muhabiri ile yaptığı bir görüşmede muhabirin, İran gibi Türkiyenin de meseleyi güvenlik konseyine arzedip etmiyeceğini sorması üzerine: «Şüphesiz ki hayır. Türkiye bakımından bir mesele mevcut değildir» diyordu.

Filhakika Rusya gürlütyü basın ve radyoları vasıtasıyla yapıyor, Tür-

kiyeyi daima sınırlı bir halde baskı altında tutmağa çalışıyor ve fakat devlet adamları bu konuya temas etmiyorlardı.

İngiltere, Rus baskısı karşısında kalan Türkiyenin tarafını iltizam ediyordu. Dışişleri Bakanı Bevin 21 Şubat 1946 da Avam Kamarasında Dış politika üzerindeki müzakereler esnasında, son Londra konferansında da Türk meselesinin bahis mevzuu edildiğini ifşa ettikten sonra İngiliz Hükümetinin görüşünü açıkladı: «Türkiye hür ve bağımsız bir devlet olarak kalmalıdır... şunu açıkça söylemeliyim ki, Türkiyenin bir peyk devlet haline geldiğini görmek istemem... Türkiye ile Rusya arasındaki hududun cebren kabul ettirilmiş bir hudut olduğu söylenemez ve ırk bakımından da millî meseleler bahis mevzuu olamaz» diyordu.

Amerikanın durumuna gelince; İkinci Dünya harbinde inzivasından çıkarak cihan-şumul bir siyaset takibine başlayan bu devlet yakın ve orta doğu işleriyle de pek yakından ilgileniyordu. Amerika yakın doğuya gösterdiği bu afâkasını Vaşington Büyük Elçiliğinde iken vefat eden Münir Ertegünün naaşını, Amerikan Harb Filosunun en büyük gemilerinden, üzerinde Japon mütarekesinin imzalanmış olduğu 45 bin tonluk Missouri Zırhlısı ile Nisan ayının başlarında Türkiyeye gönderdi. Missouri Türkiyede iken Amerika Birleşik Devletleri Cumbur Başkanı Truman 6 Nisanda verdiği nutukta yakın ve ortadoğunun vahim meseleler arzettiğini söylüyor: «Bugün Amerika kuvvetli bir millettir. Amerikadan daha kuvvetli bir millet yoktur. Bu söz bir tafrafuruşluk değildir. Bu, üzerinde düşünülmesi gereken ve bizleri tevazua sevketmesi icabeden bir olaydır. Bu kuvvet bizi, idareyi almamıza ve mesuliyetler kabul etmemize mecbur bırakmaktadır» diyordu.

Amerika Birleşik Devletlerinin yakın doğu ihtilâfına seyirci kalamıyacağı anlaşılıyordu.

Hulâsa boğazlar meselesi Türk Rus münasebetlerinin geçirdiği genel bir buhran içinde geliyordu. Montrö rejiminin tadili hakkında Türk noktai nazarı da açıklanmıştı. Başbakan Saraçoğlu 5 Aralık 1945 te Türk basın temsilcileriyle yaptığı bir görüşmede: «Amerikan görüşünün esası bakımından iyi olup tatbikata ait şekil ve kayıtları zamanında tetkik edilmek üzere bir münakaşa ve müzakere zemini olarak kabule değer olduğu şüphesizdir. Herhalde müstakbel konferansta Amerikanın yer almasını hem hükümetimizin hararetle bir arzusu hem de bir zaruret olarak telâkki etmekteyiz» diyordu.

Böylece Montrö rejiminin tadiline Türkiyenin de taraftar olduğu anlaşılıyordu. Ancak Türkiyenin boğazlarda Rusya'ya üs vermeğe yanaşmıyacağı da belli olmuştu. 23 nisan 1946 Saraçoğlu Kolomiye Broadcasting muhabiriyle yaptığı bir görüşmede: «Boğazlar bölgesinin Türkiye'ye ait olduğunun

inkâr edilmemesi ve bu bölgenin Türk idaresinde kalması esastır.» Sözleriyle bu görüşü ifade ediyordu. Bevin 4 haziran 1946 da Avam Kamarasında söylediği nutukta boğazlarda Rusya'ya üs verilip verilmemesi hususunda İngiliz görüşünün de tamamen Türk görüşüne mutabık olduğunu gösteren sözler söyledi: «Biz de tabii seleflerimiz gibi, Montrö anlaşmasının tekrar gözden geçirilmesini istedik. Bizim muhakkak surette önlemek istediğimiz şey, bilhassa tasrih ederim ki Türkiyenin hakikî bağımsızlığını ihlâl edecek ve bu memleketi alelâde bir peyk devlet haline getirecek herhangi bir fikir üzerinde mutabık kalmaktır.... Biz Baltık Denizinde seyrisefer yapıyoruz, fakat bu denizde ne üssümüz ne de limanımız vardır. Tamamiyle serbest olarak Karadenizde Odesa ve Köstenceye kadar seyrisefer yapmayı ümit ediyoruz. Ancak, bunu yapabilmek için üsler veya buna benzer askerî tesisler istemiyoruz.» diyordu.

Görülüyor ki Amerikan, İngiliz ve Türk noktai nazarları belli olmuş, her üç devlet de Montrönün tadeline taraftar olduklarını açıklamışlardı.

İşte Boğazlar meselesi bu safhalardan geçtikten sonra Rusya da 7 ağustos 1946 da Türkiye'ye verdiği bir nota ile kendi görüşünü açığa vurdu. Gelecek yazımızda anlatılacağı üzere, Sovyet Rusya tekrar 1939 daki noktai nazara avdet etmişti.